

- Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 28–33.
12. Просалова В. А. Проза «спізненого покоління» // «Празька школа»: Хрестоматія прозових творів / Упоряд., передм. і приміт. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 3–8.
 13. Рязанцева Т. М. Трансформація тем і мотивів метафізичної поезії в літературі ХХ століття // Сучасність. – 2002. – № 3. – С. 117–127.
 14. Стебельська А. Поезія Юрія Липи: Бог, нація, чин // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / Упор. П. і Ю. Кіндратовичі. – Львів: Каменяр, 2000. – С. 212–214.
 15. Цюп'як І. К. Екзистенціал смерті як вимір буття в прозі Миколи Хвильового // Слово і час. – 2001. – № 3. – С. 72–75.
 16. Чижевський Д. І. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. – К.: Обереги, 2003. – 576 с.

М. С. Делюсто

ЧАСТКА У ГРАМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ НОВОЖИТНЬОЇ ГОВІРКИ

Дослідження службових слів становить окрему проблему в українській діалектології. Функціонування їх у одиницях діалектного членування української мови описано недостатньо, оскільки повний перелік функцій граматичних одиниць, які можуть бути притаманні говіркам, передбачити неможливо, а отже, не можна сповна спрогнозувати під час укладання питальника [6]. До того ж службові частини мови та вигуки в українських діалектах зрідка розглядають як спеціальний об'єкт дослідження. Насамперед їх вивчають у складі синтаксичних конструкцій. Так, дослідженням вигуків українських говірок займалася Н.П. Прилипко. Метою лінгвіста було подати ареальну характеристику та генезу вигуків за матеріалами «Атласу української мови» (АУМ) та «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» (ЗЛА), причому переважно тих, якими кличуть та відганяють свійських тварин та птахів [16, 17]. Прийменники у закарпатських говірках як об'єкт деривації описав В. В. Німчук [13], а як об'єкт синтаксису – В.І. Добош [7]; прийменникові конструкції у східнополіському діалекті дослідив М.Г. Железняк [9], а в східнословобожанських говірках – Т. І. Сердюкова [19, 20]. Сполучники діалектної мови також ще не здобули ґрунтовного висвітлення. Ареалогію сполучника *що* за матеріалами АУМ та ЗЛА вивчала Л. М. Григорчук [5], особливості кон'юнктивів у бойківських та наддністрянських говірках – Я. О. Пура [18], у середньополіській говірці – Ю.І. Бідношия [3]. Серед службових частин мови частки висвітлені найменше: лише частку *ся* у зв'язку з її позицією стосовно дієслова описав А. М. Залеський [10]. Отже, опис функціонування часток у діалектній мові є доцільним і актуальним на сьогодні.

Мета статті полягає у тому, щоб схарактеризувати частку як елемент граматичної системи української новожитньої говірки с. Шевченкове

Кілійського р-ну Одеської обл. Опис новожитніх говірок, у яких діалектотворчі процеси активніші порівняно з матірними говірками, є важливим завданням українських діалектологів. Значну роль у розвитку і формуванні діалектної мови на досліджуваній території межиріччя Дністра і Дунаю відіграє й інтерференція – взаємодія близькоспоріднених слов'янських (української, російської), споріднених слов'янських (української, російської, болгарської) та більш далеких ступенів спорідненості між собою мов (української і румунської, української і гагаузької тощо).

Джерелом для дослідження послужили діалектні тексти – монологічні оповіді діалектоносіїв говірки – що дають можливість системно і послідовно описати її граматичну будову, адже «лише текст як фотографія дозволяє виявити й спостерегти реальну сполучуваність слів, через яку можливе пізнання формальних і семантичних зв'язків, а відтак – функцій граматичних одиниць» [6, с. 13].

Зазначимо, що у мовознавстві зі словом частка пов'язують «чотири смислові комплекси»: частка – це службове слово; незмінний компонент, не-слово; «коннектор»; мовна одиниця, що передає різні комунікативні характеристики повідомлюваного [14, с. 3].

За походженням у граматичній системі аналізованої говірки частки безпосередньо пов'язані з іншими частинами мови – сполучниками *а, і, та*; прислівниками *т'іл'ки, просто, чисто, іше*; займенниками *то, це, той* (ну *було / помре бат'ко чи мати чи х'то таме'чко*); дієсловами *бач, диви, ади бачте* (*а ти дивис'а / й'аких т'іко бол'езн'їу не'має; а те'пер диви / хто з'нає оце моду пускат' ночуват'*; *бач / нада шоб ти ме'н'і воп'роси задавала; а те'перечки // бачте / встали / б'ігом на роботу*). Зазначимо, що здатність до партикуляції у говірці властива ширшому колу слів порівняно з літературною мовою. Специфічною є широко вживана носіями говірки частка-вигук *ади*, що утворилася, ймовірно, за рахунок скорочення виразу *а ти дивись* (*ади комах'ки / ше буде видно дош'*; *ади со'б'і! двац'ат' п'ят' год коло сви'ней була!*). Ця частка, за спостереженнями В. П. Дроздовського, відома й іншим південнобессарабським говіркам [8].

За структурними особливостями серед часток виділяються прості: *же* (*ж*), *би* (*б*), *ба*, *не* (*н'е*), *н'і* тощо та складені *хот'а би, хай би* тощо.

Ф. Т. Жилко відзначив: «У структурі діалектних речень є багато різних вставних слів і часток» [10, с. 111]. У текстах говірки з погляду уживання частки серед усіх інших службових частин мови посідають центральне місце (14%). Показовим у цьому плані є речення *не' було ж н'ічого / т'іки оце кон'і*, що складається з 7 слів, 4 з яких – частки.

Частки можуть виступати заповнювачами пауз, у той момент, коли респондент добирає потрібні слова (*не' п'ідвела його н'ім / у той / н'ім колонку; а потом йа вже посл'і ц'ого п'ішла у колхоз у те / св'іноф'ерму варит'*; *во'ни ж у мене три т'і / три годи ше посл'і Й'івана про'жили*). Вони можуть мати функцію показників меж тексту, починаючи (*а вже оце йа ж кажу при Брежн'є'в'і ми про'жили та не'багато*) і закінчуючи думку (*оце дочка йа то'б'і розказала / н'іх'то то'б'і тако'го не' розкаже йак йа /*

оце_ тако). Крім того, вони допомагають передати різні смислові відтінки (*ран'че_ ж* було так).

Ті самі частки можуть повторюватися у межах одного речення, що є особливістю діалектного мовлення (*йа спечу та хот' приенесем та* різної паски; *вже* два години *йа_ вже* не печу; *п'рава* / *шо_ б* у *же_ б* мене не було). Тексти характеризуються численними випадками надмірного порівняно з літературним стандартом вживання часток (*а це_ ос_ тоже* перва йде у *Мирному*; *ну_ оце_ ж* бур'яки; *оце_ ж_ аж* у Д'ісантне; *в нас це_ от_ вже* були хлопці і із зв'яздою; *бо* т'іки ше не потан'ц'уйеши *та_ й* танеци' / *мама* йак гукне *та* по'б'із додому).

У діалектних текстах подібно до літературного стандарту партикули виконують різноманітні функції (формотвірну, заперечну, стверджувальну, видільну, вказівну, спонукальну тощо), причому одні й ті ж частки можуть поєднувати кілька з них.

Як свідчить вибірка, у мовленні діалектоносіїв функціонують насамперед **вказівні** частки *ос'*, *он*, *о*, *от*, *он_ но*, *ото* та ін. (*а не'* чуствуйут' *шо / шо* д'іти *ос'* будуть голодат'; бач *он_о* на *□еркал'і*; *ос'_ о* у трет'ому клас'і; *кажу от_ от_ от_ от* у *же* наша *оче"ред'*) у функції яких виступають і партикульовані вказівні займенники *це* (*се, оце*), *той*, *отой*, *таме"чки* тощо (*се* вона прийїхала до мене *в_ в* іуторок у *вече"р'і*; *ми* тод'і *ото* по *се"лу* ходили; *оце* пон'імайш / *шиш*ки / *мате"р*йали).

Серед **підсилювальних** часток реалізуються спільні з літературною мовою та іншими говірками *ж*, *аж*, *ну*, *та*, *та_ й*, *йак*, *таки*, *нав'іт'*, *то* (*а це* *вже* друг'і були свад'би; *ну* крас'іво грау; *а* на *Паску* купили *аж* на *тройе*; *та* *нав'іт'* при сов'етах; *в ін_ то* бачит') та особливі *даже*, *май*, *ба*, *мей*, *бре* (*даже* було *врем'я* / *шо* не" було *коней*; *май* по'їхали не" *знайу* / *Вал'а* з д'іт'ми; *цей* помошником буу зам'ест'іт'ел'а / *ба* *той* / *е* / *Скоробреха*). Якщо частку *даже* (> *да* + *же*) можна кваліфікувати як таку, що запозичена з російської мови, то частка *май* – ймовірно, румунського походження – відома у говорах південно-західного наріччя, зокрема у буковинських та закарпатських [4, к. 165]; вона широко представлена в українських говорах Румунії [15]. Сполучення дієслів та іменників з часткою *май* М. Павлюк та І. Робчук називають «своєрідним вищим ступенем порівняння дієслів та іменників» [15, с. 64], оскільки «при дієслові частка *май* вказує на вищий кількісний вияв дії, а при іменнику – на кількісно вищий вияв ознаки даного іменника в порівнянні з іншим іменником тієї самої категорії» [15, с. 65]. Щодо частки *ба*, то С.П. Бевзенко відзначав її архаїчний характер: «пор. лит. *ba*, санскр. *ba*» [2, с. 394], від якої виник сучасний сполучник *бо*. Слово *ба* як окремий сурядний сполучник та як частину складеного градаційного сполучника спостережено у буковинських говірках [4, к. 169–171].

Як і багатьом іншим наддунайським говіркам [8, с. 12], говірці с. Шевченкове властиві запозичені з румунської мови частки-вигуки *бре* (*бр'е*), *мей* (*та_ й* *бре* / *оце* *така* просто*та*; *йа* не_ *помн'у* / *н'е* *бр'е* //; *було* *кажут'* *ме"н'і* // *мей* / *Надеждо!*; *та* *мей* / *шо* *балакат'*). Однак, якщо у румунській мові вживання таких часток-вигуків диференційоване: *бре* (*бр'е*) функціонує зі

значенням зневаги і може вживатися по відношенню до літніх людей, а *мей* передає панібратське ставлення, – то у говірці різниця у вживанні між ними не простежується.

Питальні частки представлено насамперед словами *х'їба*, *чи*, що вживаються на початку питальної конструкції (*х'їба йак те^нпер оце го^товл'ат'?!; х'їба це можна те^нперички бачте п^нити?*) та часткою *га*, яка займає кінцеву позицію (*шо ти д^нумайіш га?; та це т^ни б / ти схо^нт'їла га?*).

Серед **стверджувальних** партикул представлені *так*, *ага*, *ав^нжеж* (*ну шо / ага / іше по^нучила, і: ав^нжеж на о^с'о / йак шче^ндр'їйка*), властиві більшості українських говорів і літературній мові, а також частка *да* (*да / ідемо у Добрудж; і да / т^нрохи ми про^нжили*), притаманна, зокрема, й іншим говіркам межиріччя Дністра і Дунаю [8, с. 12]. Зауважимо, що партикула *да*, ймовірно, виникла внаслідок омонімії з єднальним спільнослов'янським сполучником *да*, що на українському ґрунті витіснився сполучником *та* [2].

Заперечні частки, подібно до всіх українських говірок, представляють слова *н'ї*, *не^н* (*н'е*), *ни*. Частка *не^н* виступає у значенні першого заперечення, *ни* – другого, партикули *н'ї* та *н'е* функціонують у заперечних займенниках, прислівниках, а також при прикметниках. Звичайно заперечні частки фонетично зливаються зі словом, лексичне значення якого заперечують, а також повторюються у структурі одного й того ж речення (*то^д'ї не^н було ни газу / н'їчого; не^н було ж ни колхоз'їу / н'їчого; вона ма^ннен'ка осталас'а / не^н тата ни мамі*).

З **видільних** часток діалектоносіями вживається *т'їл'ки* з варіантами (*т'їки*, *т'їко*), відомими, зокрема, у буковинських говірках [4, к. 166], а також хоч (*хот'*, *хот'а^н би*), *та*: *йа^нких ти т'їки не^н хоче^нш; хоч бе^нри та шо хоч; хот' при^не^нсем та разної^н паски; та^н й хот'а^н би ми в^з'али ц'ї грош'ї / та^н й про^нтили йїх*. АУМ свідчить, що варіант *хот'* виступає у більшості українських говірок, натомість *хот'а* зафіксовано у одній південно-західній говірці [1, т.3, ч.4, с. 187]. У текстах не реалізована лексема *лише*, поширена у південно-західних говорах. А. М. Мукан відзначала спорадичність цієї партикули у говірках межиріччя Дністра і Дунаю [12].

До **спонукальних** належать спільні з іншими степовими говорами *ну*, *а^нну*, *а^нну^н ка*, *давай* (*ну ви^н ж пой^нм'їт'; а^нну ше шо ска^нжи; а^нну^н ка давай с'у^нда*) та *гай*, *гайда* (*при^несли йїсти і гайда хо^ндилис'а; виб'їгли б'їгом гай потан ц'у^нват'*).

Формотворчі частки *хай*, *не^нхай*, утворені «від втраченого вже дієслова *хати*, *хаяти*» та *би*, *б*, похідні «від форми 2-ої чи 3-ої особи однини аориста дієслова *быти* (*бы > би, б*)» [2, с. 399], беруть участь у творенні аналітичних форм наказового та умовного способу. Хоча А. М. Мукан зазначала, що частка *хай* наддунайським говіркам не властива [12, с. 196], у текстах вона зафіксована (*хай^н би дос'ї сид'їла каже в половнику; хай во^нни со^нб'ї йдут' сво^нїйм п^нут'ом*).

Серед **означальних** часток для системи говірки найбільше притаманні *саме* (*самий*), *йакраз*, *гет'* (*бат'ушка наш за^нчитува^ну гет' ус'їх хаз'ай^нїу /*

шо |церкву| строїли; |радуїус' шо| л'уди до |мене| ради / |признаїуц'а| і |балакаїут' і // |гет' |добр'і).

Частка *чут'*, що функціонує як видільно-означальний компонент разом з часткою *не*, служить для вказівки на часткову невідповідність між значенням слова і означуваним поняттям (*чут' плат'а не зго^ріло; чут' не^н побилис'; чут' не^н хуже ше стало йак було*). Ця партикула у наддунайських говірках досі не відзначалась, проте вона відома у буковинських говірках [4, к. 160].

Таким чином, у структурі української новожитньої говірки часткам притаманне: 1) центральна позиція з погляду уживання серед інших службових частин мови; 2) окрім функцій підсилювально-видільної, слово- та формотворчої, емоційно-експресивної, модальної, їм властива функція заповнення пауз; 3) надмірне та семантично не виправдане з погляду літературного стандарту вживання часток, плеонастичність; 4) поширеність у мовленні діалектоносіїв займенникових вказівних часток *це* (*оце*), *о*, *от*; 5) наявність спонукальних часток *ну*, *а ну*, *а ну ка*, *давай*; 6) функціонування специфічних партикул *даже*, *да*, *хот'а би*, *чут'*, *ба*, *май*, *мей*, *бре*, що постали внаслідок міждіалектної взаємодії; 7) наявність архаїчних елементів – *да*, *ба*. Дослідження граматики в опорі на діалектні тексти у системі говірок межиріччя Дністра і Дунаю виявило частки *май*, *чут'* та спростувало тезу про відсутність частки *хай*.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови: [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – К.: Наук. думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К.: Наук. думка, 1988. – 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К.: Наук. думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 415 с.
3. Бідношия Ю. Синтаксичні функції сполучників у середньополіській говірці с. Машеве Чорнобильського району // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С.155–163.
4. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини : Словозміна, службові слова. – Чернівці : ПРУТ, 1998. – Т.2. – 215 с.
5. Григорчук Л. М. Сполучник *що* // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С.82–94.
6. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ // Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9–15.
7. Добош В. І. Синтаксис південнокарпатських українських говорів (прийменникові конструкції). Текст лекцій. – Ужгород: Ужг. держ. ун-т, 1977. – 48 с.
8. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». – К., 1962. – 27 с.
9. Железняк Н. Г. Предложные конструкции в украинских восточнополесских говорах : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». – К., 1989. – 17, [1] с.

10. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – [2-е вид. перероб.]. – К. : Рад. школа, 1966. – 307 с.
11. Залеський А. М. Частка *ся* у південно-західних говорах української мови // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 94–109.
12. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук. – Глухів, 1960. – 291 с.
13. Німчук В. В. Словотвір прийменників у закарпатських говірках української мови // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 71–81.
14. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Отв. ред. В. Н. Топоров. – [изд. втор.]. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 168 с.
15. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – XVI, 784 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).
16. Прилипка Н. П. Вигуки, якими кличуть та відганяють свійських птахів (ареальна характеристика і генеза) // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 31–45.
17. Прилипка Н. П. Структура вигуків, якими кличуть та відганяють свійських тварин у говорах української мови // Структурні рівні українських говорів. – К., 1985. – С. 75–91.
18. Пура Я. О. Сполучники в говірках південно-західної Львівщини // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 185–200.
19. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
20. Сердюкова Т. І. Синоніміка локативних синтаксем (на матеріалі східнословобожанських говірок) // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2005. – Вип. 14. – С. 56–63.

Л. Г. Фоміна

СУБ'ЄКТНА СФЕРА ЛІРИЧНОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Нинішня філологічна свідомість вочевидь спонукає до істинної потреби перегляду літературознавчих канонів. Тут важливо, думаємо, не піддатися спокусі феномену «моди» на осучаснені теми чи методології, а працювати над фундаментальними, справді значущими теоретико-літературними проблемами. В умовах посттоталітарного суспільного простору у зв'язку з тенденціями філософської та соціокультурної реабілітації людини постає потреба актуалізації особистісного начала при вивченні структурно-функціональних рівнів художнього твору. Відтак виникає необхідність докорінного перегляду та переосмислення одного з базових понять літературознавства – категорії автора, його *присутності* / *відсутності* в тексті. Сьогодні існують різноманітні погляди (нерідко – полярні) на авторську свідомість і присутність авторського «Я» в ліричному наративі тексту того чи того поета. Багатозначним є сам термін «автор». Проникнення в українську філологічну науку європейських концепцій на позначення відповідних понять, пов'язаних із категорією автора та авторського «Я», зумовило вживання дефініції різних типів наратора. З огляду на полісемантичний характер цієї категорії «помітно зростає вага